

Soome-ugri välitööd ja muuseumikogud: sissevaateid uurimislukku

Piret Koosa
Svetlana Karm

2021. aasta on Eesti Rahva Muuseumis kuulutatud soome-ugri aastaks. Tavapärasest suurem tähelepanu soome-ugri teemadele on ajendatud asjaolust, et tänavu võõrustas Eesti kaheksandat Soome-ugri rahvaste maailmakongressi, mis oma füüsilisel kujul toimus ERMis.

Soome-ugri kultuuride ja rahvaste fookusse seadmine just sel aastal on ka mõneti sümboolne, sest mõtteliselt täitub aastasada ERMi soome-ugri uurimis-traditsioonis – teadaolevalt toimus esimene

muuseumiga seotud välitöö eestlaste hõimurahvaste juurde nn Eesti Ingerisse 1921. aastal. Soome-ugri rahvaste kogu ERMis oli alguse saanud küll juba eelneval kümnendil, kuid esimesed esemed olid muuseumisse jõudnud juhuslikult, üksikute muuseumiväliste entusiastide annetuste kaudu.

Praeguseks on muuseumis hoiul materjalid ligikaudu 200 soome-ugri rahvaste aladele korraldatud ekspeditsioonilt, sh umbes 10 000 ühikuga esemekogu, esinduslik foto- ja joonistekogu, aga ka videosalvestised, etnograafilised kirjeldused ja välitööpäevikud.

Aga mis on nende kogude kujunemise taga – miks üldse on soome-ugri rahvaste etnograafilise uurimise traditsioon ERMis Eesti ja eestlastega seotud kultuuripärandi talletamise kõrval sedavõrd olulisel kohal olnud? Eesti humanitaarteadlaste ja üldisemalt kultuuritegelaste huvi oma keelesugulaste vastu on ajalooliselt võrsunud rahvusideoloogiliselt pinnalt (vt lähemalt Arukask 2018; Jääts 2018; Jääts, Metslaid 2018; Karm 2019). Laiem

teadlikkus soome-ugri keelesugulusest hakkas kujunema 19. sajandi rahvusliikumise kontekstis. Esimese iseseisvuse ajal saavutas hõimuliikumine ühiskonnas laialdase kõlapinna, keelesuguluse kõrval otsiti ja tajuti kultuurilisi sarnasusi ja lähedust meelelaadis. Paigutumine suuremasse soome-ugri rahvaste perre, väiksemate hõimurahvaste uurimine ja nende mõnesugune toetamine võimaldas eestlastel ühelt poolt tajuda oma rahvast märksa suuremana, laiendada oma meie-kontseptsiooni (vrd Sarv 2018: 13–14), teisalt asetati end nõnda n-ö suurema venna rolli. Nõukogude Liidu perioodil kujunes soomeugriline kuuluvus ja hõimurahvastega tegelemine osa kultuuritegelaste jaoks ametliku ideoloogia taustal teatud vastukultuuri allikaks (vt Kaaristo 2018; Kaljundi 2018; Kuutma 2005). Tänapäeval on soome-ugri suguluse kõlapind ühiskondlikus plaanis ehk väiksem, kuid võib samuti kujutada endast eripärase identiteedi üht allikat üleilmastumise protsesside taustal.

Ehkki antropoloogias ja etnoloogias on teadlase ideaaliks olnud „objektiivne vaatleja“, sai eriti refleksiivse pöörde ja sellega seotud arutelude käigus selgeks, et uurija vaatlus- ja järelduste tegemise protsess on enamasti siiski mõjutatud mingitest teooriatest ja subjektiivsetest hoiakutest. Viimastel aastakümnetel on kestva tähelepanu ja refleksiooni objektiks olnud (etnoloogia)muuseumide kogude kujunemine, etnograafilise teadmise loomise protsessid ning uurija suhe uuritavaga (vt nt Harrison, Byrne, Clarke 2013; Pearce 1993). Nende suundumustega seondub ka projekt „Soomeugri dialoogid: Nõukogude Eesti etnograafid hõimurahvaid uurimas (1944–1991)“, mille käigus on ERMi teadurid perioodil 2019–2021 süvendatult tegelenud muuseumi soomeugri uurimistraditsiooni analüüsimise ja mõtestamisega. Teaduse tegemise põhimõtted laiemalt ning muuseumis tehtava kogumis- ja uurimistöö lähtekohad kitsamalt on ajas teisenevad nagu mistahes muud kultuurilised nähtused. Meie roll teadlastena on lisaks uute

uurimisküsimuste leidmisele ja vaatenurkade avamisele oma kitsamale uurimisobjektile neid muutusi ja tähendusnihkeid enda esindatavas uurimistraditsioonis teadvustada, analüüsida ja mõtestada.

Käesoleva temaatilise kogumiku esimene number (kd 63, nr 1) koondab kolm artiklit.

Art Leete ja Piret Koosa artikli allikmaterjaliks on ERMi soome-ugri kogumisekspeditsioonide kõige intensiivsemat perioodi kajastavad välitööpäevikud. Võttes päevikute kvalitatiivsele sisuanalüüsile toetudes eesmärgiks uurida viise, kuidas on etnograafid kujutanud esemete kogumist ning seeläbi omaaegset erialast diskursust ning professionaalseid praktikaid, leiavad autorid, et kõige kõnekamalt tulevad esile kauplemise, sõja ja saagiga seotud metafoorid. Leete ja Koosa osutavad, et päevikutes esinevad retoorilised vahendid ja kirjeldusviisid peegeldavad nii subjektiivset autorit ja sotsiaalseid tegureid kui tollast institutsionaalset ja

erialast ideoloogilist raamistikku ning leivad, et kasutatud metafooridega seotud tähendusväljade avamine võimaldab avardada teadmisi Eesti etnograafia ja museoloogia kujunemisloost. Oma tõlgenduste esitamisel jäävad autorid siiski mõneti ambivalentseks, sedastades, et analüüsitud kujundite kasutamine võib olla nii spontaanne kui taotluslik sõnade mäng ega viita tingimata mõtlemise sügavamatele tasanditele.

Võib oletada, et Eesti uurijate välitööd soomeugrilaste juures on rahvaste etnilise omapära ja traditsioonilise rahvakultuuri väärtustamise kaudu vaikimisi toetanud ka kohalike endi identiteeti. Mõnel juhul võis keelesugulaste etnilise eneseteadvuse äratamine ja toetamine olla ka kultuuriurija sihipärane eesmärk. ERMi soome-ugri ekspeditsioonide kõrgajal jõudsid eesti etnograafid pea kõigi soome-ugri rahvaste juurde, kuid 1960. ja 1970. aastatel tegeleti peamiselt ERMi kauaaegse direktori Aleksei Petersoni eestvedamisel kõige süstemaatilisemalt vepslaste ja 1980. aastatel udmurtidega. Indrek Jääts ja Svetlana

Karm püstitavad oma artiklis küsimuse, kas kogumisretkedest, mille tulemusel kasvasid tähelepanuväärselt ERMi kogud, oli mingit kasu ka kohalikele inimestele. Tuginedes Petersoni välitöömaterjalidele ning intervjuudele tema kaasaegsetega, võtavad autorid vaatluse alla Petersoni ühiskondliku tegevuse ja rahvuspoliitilised seisukohavõtud glasnosti ja perestroika ajajärgul. Jääts ja Karm leiavad, et vepsa ja udmurdi aktivistid ja rahvuslikumalt meelestatud tavainimesed said Petersonilt ja teistelt Eesti rahvateadlastelt inspiratsiooni ja moraalset tuge etnilise eneseteadvuse, emakeele ja rahvusliku kultuuripärandi säilitamisel.

Valeri Šarapovi artikkel käsitleb paikkondlike ja etniliste traditsioonide ning identiteetide dialooge, põimumisi ja väljendumist komi rahvakunstis, tehes seda slaavi, samojeedi ja obiugri rahvaste kokkupuutealadel välja kujunenud „sürja traditsiooni“ näitel. Ajalooliselt on akadeemiliste uurijate seas kujunenud seisukoht, et komi rahvakunstitraditsiooni ei iseloomusta mingi etniliselt määratud

unikaalsus ning enamik tehnoloogilistest ja kunstilistest traditsioonidest on laenud naaberrahvastelt. Oma välitöömaterjalide põhjal näitab autor, kuidas sūrja traditsiooni esteetilised ja tehnoloogilised eripärad tulevad esile traditsioonikandjate endi kirjeldustes. Intrigeeriva aspektina osutab Šarapov oma arutluses etnilise identiteedi tunnetamise erisusele Komimaa ja väljaspool Komimaad elavate komi käsitöömeistrite loomingus ja selle mõtestamises. Ehk mõneti paradoksaalselt on teiste rahvaste seas elavate ižmakomide rahvakunstitraditsioonid elujõulisemad ja jätkuvalt arenevad, samas kui Komimaa käsitöömeistreid iseloomustab teatud identiteedikriis ning brändipotentsiaaliga kujundite ja sümbolite otsingul kaldutakse nende konstrueerimisse.

Mure kultuurilise mitmekesisuse vähenemise pärast ja traditsiooniliste kultuuride kadumise troop on antropoloogiadistsipliini iseloomulikuks jooneks olnud selle algusaegadest peale (vt nt Berliner 2014; Gruber 1970; Wesson 2013)

Etnograafilist kogumistööd nii Eestis kui ka teistel soome-ugri aladel on ajalooliselt samuti suuresti ajendanud arusaam peagi jäädavalt kaduva traditsioonilise rahvakultuuri esemetest, eluviisidest ja tavadest ning tajutud moraalne vastutus kultuuripärandit tulevastele põlvedele säilitada (vrd nt Setälä 1925). Kadumise kujundile on ühel või teisel moel viidatud ka kõigis siinse ajakirjanumbri artiklites. Leete ja Koosa osutavad kadumise troobile kui etnograafide tegevust taganttõukavale ja õigustavale ideoloogilisele lähtepunktile. Jääts ja Karm analüüsivad Aleksei Petersoni ühiskondlikku tegevust ja seisukohavõtte, mis olid ajendatud hõimurahvaste keelte ja identiteetide kadumise ohust. Implitsiitsemalt on kultuuritraditsiooni kaotamisest juttu ka Šarapovi artiklis, kus autor kirjeldab, kuidas kultuuriuurijad on komi rahvakunstitraditsiooni käsitlenud eripärase puudumise ja laenude domineerimise kaudu. Ehkki kadumise kujund on kultuuri- kirjeldustes visalt püsinud, käsitlevad

praegusaegsed distsiplinaarsed vaated kultuure enamasti siiski dünaamilisena – elujõulised kultuuritraditsioonid ei ole staatilised, need on alati olnud muutumises ja kultuuridevahelised laenud on rikastava potentsiaaliga. Teisenemised, uued tõlgendused, sisemised vastuolud ja tähendusnihked on ühtviisi omased nii teadusele kui kultuuri-dele üldisemalt.

Kirjandus

- Arukask, Madis. 2018. Soomeugrilusest eesti rahvuspildis – kas jagatud emotsioon või hägune küsitavus? – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 104–117.
- Berliner, David. 2014. Are anthropologists nostalgic? – *Anthropology and Nostalgia*, ed. by Olivia Angé, David Berliner. New York, Oxford: Berghahn: 17–34.
- Gruber, Jacob W. 1970. Ethnographic salvage and the shaping of anthropology. – *American Anthropologist. New Series.* 72 (6): 1289–1299.
- Harrison, Rodney; Sarah Byrne, Anne Clarke. 2013. *Reassembling the Collection: Ethnographic Museums and Indigenous Agency*. Santa Fe: SAR Press.
- Jääts, Indrek. 2018. Eesti etnograafid lõunavepsa küülades 1965–1969. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 61: 44–79.
- Jääts, Indrek; Marleen Metslaid. 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 118–135.
- Kaaristo, Maarja. 2018. Tulemisest, olemisest ja minemisest. Identiteediteekond. – *Vikerkaar* 1–2: 75–83.
- Kaljundi, Linda. 2018. Eestlased kui soomeugrilased. – *Vikerkaar* 1–2: 95–106.
- Karm 2019 = Карм, Светлана. 2019. *Финно-угорский дискурс в эстонской этнологии (на примере исследования удмуртской культуры)*. *Dissertationes Ethnologiae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: University of Tartu Press.
- Kuutma, Kristin. 2005. Vernacular religions and the invention of identities behind the Finno-Ugric wall. – *Temenos* 41 (1): 51–76.
- Pearce, Susan M. 1993. *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Sarv, Mari. 2018. Rahvusteadused kui iseenda mõtestamine. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 11–14.
- Setälä 1925 = Soome-Eesti kultuurilised ühispuuded. Soome haridusministri, professor E. N. Setälä eestikeelne kõne Tartu Ülikooli aulas 23. mail 1925. – *Eesti kirjandus*. XIX aastakäik. № 5: 161–163.
- Wesson, Cameron B. 2013. Rumors of our demise have been greatly exaggerated: Archaeological perspectives on culture and sustainability. – *Sustainability* 5: 100–122.